

Svoju úvahu o inteligencii chcel by som uviesť parafrázou istej pasáže z Marxových *Teórií o nadhodnote*. Marx sa v nej zamýšľa nad imanentným vývinom klasickej buržoáznej politickej ekonómie, menovite nad tým, aký je pomer Davida Ricarda k Adamovi Smithovi.

V diele A. Smitha — konštatuje — politická ekonómia sa rozvinula do určitého celku. V období medzi Smithom a Ricardom zjavujú sa už len čiastkové výskumy. Sám Smith sa s veľkou naivitou pohybuje v neustálom protirečení. Na jednej strane sleduje vnútornú súvislosť ekonomických kategórií čiže skrytú štruktúru buržoázneho ekonomického systému. Na druhej strane stavia vedľa toho súvislosť, ako je zjavne daná v javoch konkurencie a ako sa teda prejavuje nevedeckému pozorovateľovi. U Smitha je to oprávnené, pretože jeho úloha bola v skutočnosti dvojaká. Na jednej strane išlo o pokus preniknúť do vnútornej fyziológie buržoáznej spoločnosti, na druhej strane však o to, aby sčasti po prvý raz popísal jej životné formy, tak ako sa prejavujú navonok, a sčasti aby pre tieto javy našiel ešte nomenklatúru a zodpovedajúce rozumové pojmy. Jedna práca ho zaujíma takisto ako druhá, a keďže obe prebiehajú nezávisle jedna od druhej, vychádza z toho celkom protirečivý spôsob predstavy. Nasledovníci Adama Smitha neprestávajú zmiešavať ezoterickú a exoterickú stránku diela svojho učiteľa. No napokon do toho zasahuje Ricardo a volá na vedu: Stoj! Základom, východiskom fyziológie buržoázneho systému je *určenie hodnoty pracovným časom*. Z toho Ricardo vychádza a núti tak vedu, aby zanechala svoje doterajšie lajdáctvo a zložila účty z toho, nakoľko ostatné kategórie, ktoré rozvinula a vyložila, zodpovedajú či protirečenia tomuto základu. Marx to hod-

notí ako veľký vedecký čin.¹ Oceňuje najmä teoretickú ostrosť, ktorú Ricardo pri tom uplatnil a ktorá istého jeho súčasníka inšpirovala k zvolaniu: „Pán Ricardo vyzerá, akoby bol spadol z inej planéty“.²

Odvtedy, ako ma náš štátny bádateľský program zaviazal k skúmaniu postavenia inteligencie v sociálnotriednej štruktúre spoločnosti, táto pasáž mi neprestajne tanie na mysli. Študujem state, kapitoly a slovníkové heslá o inteligencii a čoraz častejšie sa mi vidí, že mám pred sebou Adama Smitha s jeho pobehávaním od ezoterickej k exoterickej rovine poznávania a späť.

Ako u Smitha, aj v literatúre o inteligencii — a beriem výlučne marxistických autorov — pokojne vedľa seba nažívajú a vzájomne sa preplietajú dosť protichodné predstavy. Niekedy to vedie k otvorenému sporu. Zvyčajne sa to však končí tým, že sporné strany vyložia karty a život ide ďalej. Neprestávajú vznikať state a slovníkové heslá, ktoré vyslovujú o identických otázkach zjavne neidentické mienky.

Ak sú autori rôznych mienok rôzni, je to ešte akosi normálne. Ale ako hodnotiť situáciu, keď aj ten najodlišnejší a najprotichodnejší názor je vstave podprieť svoj nárok na existenciu Marxovou či Leninovou autoritou? Veď tu už nejde o to, že ja mám na vec inakší názor než môj literárny oponent. Tu sa ocitá Marx v protiklade k Marxovi a Lenin vyvracia Lenina. Akoby sa v inom kontexte a v inom obsadení mala zopakovať povestná scéna z obdobia mladoheglovcov, ktorú Marx výstižne prirovnal k boju diadóchov po smrti Alexandra Veľkého.

Riskujúc, že sa dostaneme do postavenia človeka „z inej planéty“, začal som si od istého času kľásť ricardovskú otázku. Sformuloval som si ju zhruba takto:

¹ Marx, K.: *Teórie o nadhodnote, II.* Bratislava, SVPL 1963, s. 135—136.

² Marx, K.: *Ku kritike politickej ekonómie*, Bratislava, Epocha 1969, s. 41.

Ak existujú rozpory v riešení relevantných otázok postavenia inteligencie v spoločnosti, sú tieto rozpory logickým dôsledkom toho, že rôzni autori berú na základ rôzne východiskové definície inteligencie? Alebo tieto rozpory vznikajú napriek tomu, že východiskové určenie inteligencie je rovnaké?

Zatiaľ som stačil preskúmať túto otázku v niektorých významných reláciách. Študoval som jednak názory na dobu vzniku inteligencie, t. j. odkedy vlastne ineligencia v sociologickom zmysle slova jestvuje, jednak názory na miesto inteligencie v triednych spoločenských štruktúrach. Prirodzene, vychádzal som pritom zo špecifického Marxovho poňatia triedy.

Otázka doby vzniku inteligencie je svojím spôsobom kľúčová, lebo sa ňou inými slovami pýtame na východiskovú definíciu inteligencie. Zohráva úlohu kontrolnej otázky, akú umiestňujeme do výskumných dotazníkov, aby sme si overili pravdivosť výpovede respondenta v nejakom dôležitom bode. Východisková definícia inteligencie a určenie doby jej vzniku musia totiž korelovať. Lebo logický princíp univerzalizmu klasifikácie žiada, aby východisková definícia reflektovala takú špecifickú vlastnosť, ktorá je spoločná všetkým individuíam danej skupiny bez ohľadu na čas ich výskytu a iné meniace sa okolnosti. Ostatne tento princíp je v úplnej zhode s marxistickým metodologickým postulátom historicizmu, ktorý hľadá, že spoločenské javy objasníme len vtedy, keď ich budeme stopovať až „k miestu ich zrodu“.³

Nemôžem meritórne posúdiť situáciu v zahraničnej odbornej literatúre. Pokiaľ ide o československú produkciu z posledných 15–20 rokov, bol som poučený, že existujú tri exempláre krstného listu inteligencie s veľmi odlišnými dátumami narodenia. Jedni kladú jej vznik do otrokárskej spoločnosti, druhí do epochy feudalizmu, tretí dokonca až do kapitalizmu.

Dalo by sa očakávať, že autori, spájajúci vznik inteligencie s kapitalizmom, budú definovať tento pojem inakšie než autori, ktorí kladú dobu vzniku inteligencie do otrokárstva. Dosť dôkladne som túto vec skúmal. Prišiel som k frapujúcemu poznat-

ku, že východisková definícia inteligencie je v podstate, totiž ak abstrahujeme od určitých diferencií v slovných vyjadreniach, u všetkých autorov rovnaká. Každý spočiatku ochotne súhlasí s tým, čo o inteligencii povedal Lenin, že je to skupina „predstaviteľov duševnej práce... na rozdiel od predstaviteľov fyzickej práce“.⁴ Inými slovami, kde existuje deľba na fyzickú a duševnú prácu, kde sa tieto dve veľké práce profesionalizujú, tam existuje aj osobitná skupina ľudí, ktorú nazývame inteligenciou.

No ak príčina rozdielného situovania doby vzniku inteligencie netkvie v jej východiskovej definícii, kde ju potom hľadať? Podľa mňa prichádza do úvahy niekoľko možných zdrojov a každému z nich treba venovať náležitú pozornosť.

Prvý zdroj je dosť nepravdepodobný. Mohli by sme ho kvalifikovať ako absenciu informovanosti či historického vzdelania. Nepravdepodobnosť tohto zdroja tkvie v tom, že vďaka dnešnému školskému systému bol tiež každý autor, píšuci o inteligencii, celkom bezpečne poučený o tom, že jestvovali — povedzme — otrokárske grécke štáty, ktoré na základe rozvinutej deľby práce na fyzickú a duševnú dosiahli isté úspechy v oblasti vedy, umenia, politiky a vôbec duchovnej kultúry. Ba určite každému takémuto autorovi utkveli v pamäti aj niektoré mená predstaviteľov duševnej práce z toho obdobia, napríklad Aristoteles, Solón, Homér, Sofokles atď. Teda mená — ex definitione príslušníkov inteligencie.

Keď už som pri dejinných reáliách, dovoľm si odbočku. Ako som už uviedol, v našej literatúre sa vznik inteligencie datuje rôzne. Zatiaľ som sa však nestretol s názorom, ktorý by existenciu tejto skupiny lokalizoval do vývinovo pôvodnejšieho historického štádia, než je otrokárske zriadenie. Je to krajná hranica, za ktorú nejdú ani najväčší teoretickí odvážlivci. Ba o tejto hranici sa akosi nepripúšťa ani pochybovať, akoby išlo o evidentnú pravdu, ktorá nevyžaduje verifikáciu. Takmer všeobecne a bezmyšlienkovito sa traduje viera, že sa v prvopočiatkoch dejín profesionalizácia určitých duševných funkcií

³ Marx, K. — Engels, B.: *Malé ekonomické spisy*. Bratislava. Pravda 1971, s. 232.

⁴ Lenin, V. I.: *Spisy* 7. Bratislava, SVPL 1957, s. 283.

absolútne kryla s kryštalizáciou triedneho antagonizmu. No je to tak? Neodporuje to faktom?

Keď Marx v *Kapitáli* analyzuje deľbu práce v predkapitalistických formáciách, narazí na prvobytné indické občiny. Základná masa ich členov spoločne obrába pôdu, ktorá je v kolektívnom vlastníctve. Okrem toho každá rodina zamestnáva sa pradením, tkaním atď. ako vedľajšou domácou výrobou. Popri tejto mase zaoberajúcej sa prácou rovnakého druhu vydržiava obec určitý počet osôb, ktoré vykonávajú špeciálne funkcie, medzi nimi aj funkcie duševnej práce. Sú tu traja úradníci, ktorí obstarávajú úlohy riadenia, správy, evidencie, kontroly, rozsudzovania sporov a pod. Ďalej je tu brahmín, ktorý plní bohoslubné funkcie, a kalendárny brahmín, ktorý v hodnosti astrológa určuje priaznivú a nepriaznivú dobu pre rôzne poľnohospodárske práce. Obec má učiteľa, ktorý učí deti v piesku písať a čítať, a tu a tam i básnika, kombinovaného s učiteľom alebo strieborníkom.⁵

Marxistická literatúra (mohli by sme sa odvolať napr. na Rózu Luxemburgovú⁶) hodnotí indickú občinu ako typ agrárneho komunizmu, ktorý je historicky pôvodnejší než otrokárske zriadenie. Je to pospolitosť, ktorá nepozná triedy a triedny boj. No nájdeme v nej deľbu práce. Dokonca deľbu na fyzickú a duševnú prácu. Teda podľa definície – inteligenciu!

Dostáva sa nám tak do rúk v poradí už štvrtý krstný list inteligencie. Pravda, nie je vystavený na toto meno, lebo Marx termín inteligencia v sociologickom zmysle nepoužíva. Ale je azda etymologický aspekt rozhodujúci, keď ide o riešenie meritórnych problémov? Predpokladá existencia nejakého bytia pomenovanie, či dokonca určité pomenovanie?

Zrejme tu máme čo robiť so svojráznym terminologickým fetišizmom. Tento fetišizmus, spočívajúci v naivnom zamieňaní vecí s ich názvoslovím, patrí k ďalšiemu z možných zdrojov nepresností a kolísania v otázke doby vzniku inteligencie. Hoci Marx vo svojom kardinálnom diele zaznamenáva nezvratné empirické fakty o jestvovaní tejto skupiny už v predtriednom

štádiu dejín, ešte o sto rokov pozdejšie budú sa mnohí autori prieť, či inteligencia vzniká v otrokárstve, alebo až v kapitalizme. Akoby nepatrilo k trivialitám logiky, že ak úradníka, sudcu, vedúceho, kňaza, agronóma, učiteľa, básnika atď. subsumujem pod obecný pojem inteligencia v 20. storočí, musím rovnako postupovať aj vtedy, keď na analogické profesie narazím v prvotnopospolnej spoločnosti, a to aj v prípade, keby bol pojem inteligencie ľudom vtedajšej epochy neznámy a keby sa nepoužíval ani v čase zaznamenávania príslušných faktov.

Prejdime k ďalšiemu zdroju. Súvisí s Leninovou definíciou inteligencie, o ktorej som sa už zmienil. Konkrétne s tým, že sa jej prikladá iný význam, aký v skutočnosti má. Tým sa zdanlivo akoby prijímala, de facto sa však popiera a odmieta.

Lenin pocítil potrebu bližšie definovať inteligenciu pri prekladaní Kautského výrazov „Literat“, „Literatentum“. Hovorí: „Slovom inteligent, inteligencia prekladám nemecké výrazy Literat, Literatentum, ktoré znamenajú nielen literátov, ale všetkých vzdelancov, predstaviteľov slobodného povolani vôbec, predstaviteľov duševnej práce (brain worker, ako hovoria Angličania) na rozdiel od predstaviteľov fyzickej práce.“⁷

To nie je definícia pomocou najbližšieho rodu (genus proximum) a druhového rozdielu (differentia specifica). Lenin tu prosťte konštatuje: Čo ja nazývam inteligenciou, vyjadruje Kautský takto a takto a Angličania opäť inakšie. Tieto odlišné jazykové výrazy poukazujú však na identický sociálny objekt, pre ktorý existujú aj iné pomenovania, napr. „všetci vzdelanci“, „predstavitelia duševnej práce“ a pod. Nikaký iný zmysel Leninova definícia nemá.

Tu však príde náš autor, ktorý si z hodín logiky odniesol akési poznatky o rodoch a druhových rozdieloch, a osvojujúc si Lenina touto optikou, mudruje: Keďže pojem inteligencia musí mať nejaký genus proximum, nech je ním duševná práca. Ale čo bude potom differentia specifica? Ktorú časť predstaviteľov duševnej práce nazvať inteligenciou? Lebo je evidentné, že ak sa inteligencia stotožní so všetkými duševný-

⁵ Marx, K.: *Kapitál I*. Praha, SNPL 1953, s. 394.

⁶ Luxemburgová, R.: *Dílo I*. Praha, SNPL 1955, s. 405 a n.

⁷ Lenin, V. I.: *Spisy 7*, Bratislava, SVPL 1957, s. 283.

mi pracovníkmi, genus proximum zmizne. Keďže však inteligenciu nemožno okradnúť o genus, musí zahrňovať iba časť z celku duševne činných ľudí.

Prirodzene, túto úvahu som si vymyslel sám. Nie však svojvoľne. Každý autor, oddeľujúci vznik inteligencie od vzniku deľby práce na fyzickú a duševnú, uvažuje zhruba takto. Je to akási *úvaha-model*, ktorá obsahuje tieto základné fázy: Po prvé, prijíma sa Leninov výmer inteligencie ako skupiny predstaviteľov duševnej práce. Po druhé, od tohto výmeru sa hneď upúšťa a prijíma sa iný, podľa ktorého inteligencia zahrňuje len časť predstaviteľov duševnej práce. Po tretie, začína sa hľadať nejaké bližšie vymedzenie tejto časti, jej ohraničenie. Je to fáza, v ktorej sa popúšťa uzda fantázii a každý autor sa tu môže plne realizovať. Pravda, na úkor vedeckej jasnosti výkladu a za cenu najkomickejších protirečení, v ktorých sa ocitá voči iným autorom i voči sebe samému. Možno by bolo užitočné rozobrať si tu niektoré konkrétne prípady takejto ekvilibristiky, no vymedzený priestor to znemožňuje. Preto od toho upúšťam. Chcem sa zmieniť ešte o jednej príčine, ktorá podľa môjho názoru strpčuje život riešiteľom problému inteligencie a zvädza ich na scestie.

Z predchádzajúceho je zrejmé, že v zhode s Leninom pokladám duševnú prácu za *differentia specifica* inteligencie, že trvám na striktnom pridržiavaní sa tejto definície a že z tohto aspektu podnikám kritické výpady proti odlišným koncepciám a názorom. Kde však možno hovoriť o druhových rozdieloch, tam musí naozaj jestvovať aj najbližší rod — v tom majú kritizovaní autori pravdu. Lenže genus proximum inteligencie nie je tam, kde sa niekedy hľadá. Ak inteligenciu vymedzujeme duševnou prácou na rozdiel od fyzickej, teda deľbou na fyzickú a duševnú prácu, najbližším rodom — ako je na prvý pohľad zjavné — musí byť práca. A práve tu, v prechode od práce k deľbe práce, tkvie ďalší kameň úrazu problematiky inteligencie. Rušivo pôsobí najmä dvojznačnosť pojmu deľba práce, čo umožňuje zámenu jedného významu za druhý.

Marx venoval deľbe práce nezvyčajne

veľkú a sústavnú pozornosť, o čom sa presvedčíme pri pozornom štúdiu jeho diela. Bolo to prirodzené. Popri kategórii práce tvorila kategória deľby práce jeden zo základných pilierov klasickej buržoáznej ekonomickej vedy. A ako ináč možno vyvrátiť nejakú teoretickú konštrukciu, ak nie tým, že všetku silu kritiky skoncentrujeme na jej nosné piliere, na jej východiskové princípy? Preto sa Marx počas svojej mnohoročnej teoretickej činnosti nie náhodou znovu a znovu vracia k princípu deľby práce, skúma ho z nových a nových stránok, prehľbuje kritiku názorov buržoáznych ekonómov na tento predmet.

Je Marxovo ponímanie deľby práce úplne identické vo všetkých fázach jeho teoretickej tvorby? Mnohí autori majú sklon apriórne to pripúšťať.

Často sa zabúda na to, že v štyridsiatych rokoch devätnásteho storočia neboli ešte vykonané dôležité objavy o prvotnopospolnom štádiu ľudských dejín. Len čo tieto objavy vznikli, len čo veda priniesla dovtedy neznáme fakty, vrhlo to nové svetlo na mnohé otázky, aj na problém deľby práce. Isté veci bolo treba zrevidovať a spresniť. Engels napríklad pri reedícii *Manifestu komunistickej strany* roku 1888 pokladá za nutné opatriť známou spresňujúcou poznámkou vetu „Dejiny všetkých doterajších spoločností sú dejinami triednych bojov“. Lenže nie všetko zo svojej pôvodnej tvorby mohli tvorcovia marxizmu takto explicitne upraviť. Niektoré diela za ich života vôbec nevyšli, napr. *Ekonomicko-filozofické rukopisy* a *Nemecká ideológia*. A práve v nich sa o deľbe práce hovorí veľmi široko, a sú to aj veľmi citované diela. Pozrime na tieto veci bližšie.

Keď Marx začínal s kritikou buržoáznej ekonomie a jej pojmových pilierov, musel brať tieto pojmy tak, ako ich našiel u ekonómov. V súvislosti s kategóriou deľby práce už v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch* zisťuje: „keď (ekonomi) hovoria o podstate deľby práce, ... sú veľmi nejasní a stále si protirečia“.⁸ Napriek tejto nejasnosti a protirečivosti nachádza však u väčšiny z nich zhodu v názore, že deľba práce a súkromná výmena sú od seba neodlúčiteľné a že obidve sa zakladajú na

⁸ Marx. K. — Engels, B.: *Maté ekonomické spisy*. Bratislava, Pravda 1971, s. 113.

súkromnom vlastníctve. Marx nemá zatiaľ potrebný historický materiál, aby mohol podrobiť kritike túto axiómu buržoáznej ekonómie. Prijíma ju ako východisko, no vyvodzuje z nej závery proti súkromnému vlastníctvu.

Až v ďalšom desaťročí, keď už disponuje novými faktmi, napíše v diele *Ku kritike politickej ekonómie*: „Prechod od skutočnej práce k práci, ktorá vytvára výmennú hodnotu, t. j. k buržoáznej práci v jej základnej forme, chce (Adam Smith) uskutočniť pomocou deľby práce. Ako je správne, že súkromná výmena predpokladá deľbu práce, tak je nesprávne, že deľba práce predpokladá súkromnú výmenu. U Peruánco napr. bola neobyčajná deľba práce, hoci tam nebola súkromná výmena, výmena výrobkov ako tovarov.“⁹

Vráťme sa však o desaťročie dozadu, k *Nemeckej ideológii*, kde Marx ešte akceptuje axiómu klasickej politickej ekonómie o neodlučiteľnosti deľby práce a súkromného vlastníctva. Vychádzajúc z nej, postuluje jednak „zrušenie práce“, jednak „zrušenie deľby práce“ ako nevyhnutné predpoklady komunistickeho pretvorenia spoločnosti. O práci hovorí: „nejde o to, aby bola práca oslobodená, ale aby bola zrušená, prekonaná.“¹⁰ Podobne o deľbe práce: „aby osobné vzťahy jednotlivcov prestali byť podriadené obecným triednym vzťahom atď., je koniec-koncov podmienené odstránením deľby práce.“¹¹ Je to vonkoncom nevyhnutné, lebo: „deľba práce a súkromné vlastníctvo sú totožné výrazy – v prvom sa so zreteľom na činnosť vyslovuje to isté, čo sa v druhom vyslovuje so zreteľom na produkt činnosti.“¹²

Tieto miesta z *Nemeckej ideológie* sú známe a pri prvom dotyku prekvapujúce. Možno k nim zaujať najrozmanitejšie postoje. Jedni ich berú ako čosi posvätné, lebo to napísal Marx a musí to platiť. Druhí sa zachraňujú útekem, t. j. radšej o týchto miestach mlčia. Zrejme je však rozumný a z hľadiska vedy jedine dôstojný tretí postup – snaha prísť veci na kľb a racionálne ju objasniť.

Keď sa začneme uberať touto cestou, nepochybné sa dostaneme od *Nemeckej*

ideológie, kde sa postuluje „zrušenie práce“, k prvému zväzku *Kapitálu*, kde Marx o práci píše, že je to „večná prirodzená podmienka ľudského života, a preto je nezávislá na ktorejkoľvek forme tohto života, naopak je rovnako spoločná všetkým jeho spoločenským formám.“¹³ No aj pokračá ide o požiadavku „odstránenia deľby práce“, môžeme k nej nájsť v pozdejších Marxových dielach opozičné výroky. Tak napr. v treťom zväzku *Teórii o nadhodnote* Marx v súvislosti s kritizovaním buržoáznych ekonómov za neustále zamieňanie kapitálového vzťahu s *vecami* podotýka: „Ako keby deľba práce nebola práve tak možná aj vtedy, keby jej podmienky patrili združeným robotníkom, ktorí by sa k nim správali ako k tomu, čo v skutočnosti sú, ako k svojim vlastným výrobkom a predmetným prvkom svojej vlastnej činnosti...“¹⁴

Keď sa o veci povie, že má byť zrušená, t. j. pripisuje sa jej dočasná existencia, a keď sa vzápätí konštatuje, že je *trvácna*, *nezrušiteľná*, tak je to alebo logická chyba, *contradictio in adjecto*, alebo vec má dve stránky a každý z kontradiktórických súdov týka sa len jednej z nich. Je nesporné, že u Marxa ide v zásade o druhý prípad. To, čo sa má zrušiť, je prechodná sociálno-ekonomická forma práce a deľby práce. To, čo je trvácne, čo nepodlieha zrušeniu, sú jednoduché, abstraktné, od ekonomických foriem nezávislé momenty práce a deľby práce. Medzi týmito dvoma významami oboch kategórií treba úzkostlivo rozlišovať, ináč sa zapletieme do protirečení a nezmyslov.

Pravda, ako abstraktné teoretické uvažovanie vôbec, aj rozlišovanie medzi dvoma významami práce a deľby práce spôsobuje ťažkosti. V prípade pojmu práca nie sú tieto ťažkosti ani také veľké, lebo každý si vie dosť dobre predstaviť individuálne pracujúceho človeka v izolovanosti od akéhokoľvek spoločenského vzťahu. V prípade deľby práce je to však zložitejšie. Deľba práce ex definitione zahrnuje popri vzťahu jednotlivcov k prírode aj vzťah medzi jednotlivcami ako živými orgánmi jej článkov, teda *spoločenský vzťah*. Tu už nejde o to,

⁹ Marx, K.: *Ku kritike politickej ekonómie*, Bratislava, Epoch 1969, s. 40.

¹⁰ Marx, K. – Engels, B.: *Spisy* 3. Praha, SNPL 1958, s. 204.

¹¹ Tamže, s. 448.

¹² Tamže, s. 46.

¹³ Marx, K.: *Kapitál I*. Praha, SNPL 1953, s. 203.

¹⁴ Marx, K.: *Teória o nadhodnote III*. Bratislava, SVPL 1968, s. 224.

aby sme — ako u práce — dokázali rozlišovať medzi vzťahom k prírode a vzťahom medzi ľuďmi. Tu musíme vedieť diferencovať a triediť vnútri samých *spoločenských* vzťahov, odlišiť v nich tie, ktoré sú determinované samou kooperatívnou formou práce, od tých, ktoré sú výrazom určitej historicky prechodnej formy, v ktorej sa kooperácia uskutočňuje. Na označenie prvého typu vzťahov sa zaužíval výraz *profesionálna štruktúra*, na označenie druhého typu vzťahov výraz *triedna štruktúra*. Sú to dve kvalitatívne rôzne štruktúry, dve odlišné dimenzie, ktoré osvedčujú svoju svojbytnosť nielen vtedy, keď existuje spoločnosť sice profesionálne štruktúrovaná, ale bez triedneho antagonizmu, ale aj vtedy, keď profesionálna štruktúra *zrastá* a vzájomne sa *preplietá* so štruktúrou tried. Keby sme zotreli hranicu medzi nimi, stratili by sme prakticky jediný metodologický nástroj, ktorý nám umožňuje zmysluplne skúmať jednak otázku, aké minulé procesy viedli k tomu, že sa na báze púhych profesionálnych rozdielov začali formovať triedne diferencie a protiklady, jednak otázku, čo znamená v našich socialistických podmienkach odstraňovanie triednych protikladov a diferencií na rozdiel od púhych zmien v oblasti profesionálnej štruktúry.

Ako tieto veci súvisia s inteligenciou a dobou jej vzniku?

Ak v deľbe na fyzickú a duševnú prácu nerozlíšime jednu štruktúru od druhej, ak sa na túto deľbu budeme pozerat očami klasických buržoázných ekonómov, dostaneme sa do neriešiteľných antinómií. Alebo uznáme fakt existencie skupiny duševných pracovníkov (inteligencie) už v prvotnopospolnej spoločnosti a ocitneme sa pred problémom, na akom základe môžeme túto formu spoločnosti vyhlasovať za beztriednu, alebo začneme posunovať vznik inteligencie do pozdejších epôch — čo je bežná prax —, no potom naša teória stratí kontakt s očividnými a neobomnými empirickými faktmi. Tieto ťažkosti však odpadnú, keď v kategórii deľby práce budeme v zmysle záverov, ku ktorým sa postupne prepracoval Marx, dôsledne rozlišovať medzi profesionálnou a triednou štruktúrou, keď skupiny tak fyzických, ako duševných pracovníkov jednoznačne vymedzíme ako profesionálne skupiny a keď sa

tejto definície budeme za všetkých okolností aj pevne pridržať.

Pokiaľ ide o prvotnopospolnú spoločnosť, nie je definícia inteligencie prostredníctvom profesionálnej štruktúry výsledkom abstrahovania od štruktúry tried, pretože tam triedy v marxovskom zmysle nejestvovali. Výraznú črtu abstrakcie získava táto definícia až v triedne antagonistických formáciách, kde k deľbe práce okrem momentu profesionálneho členenia pristupuje aj triedna diferencácia. Až tu sa postavenie ľudí v deľbe práce stáva dvojznačným. Ľudia zaujímajú nejakú pozíciu v profesionálnej štruktúre a tiež nejakú pozíciu v štruktúre tried. Ak aj za tejto situácie ostávajú a musia zostať východiskové definície fyzických a duševných pracovníkov pomocou profesionálnej stránky deľby práce nezmenené, tak to znamená iba toľko, že ani jeden z týchto dvoch pojmov sám osebe nehovorí nič o tom, aká je triedna príslušnosť ľudí, ktorých zahrnuje. To treba zistiť osobitným skúmaním podľa objektívne platných kritérií triednej diferencácie.

Zdá sa, že zisťovanie triednej príslušnosti osôb fyzickej práce nerobí ťažkosti. Uplatňujú sa tu rôzne kombinácie profesionálneho a triedneho postavenia. Vezmime kapitalizmus, ktorý je z hľadiska oboch štruktúrnych dimenzií najrozvinutejšou formáciou. Pozícia jednotlivca v skupine fyzicky činných osôb môže tu koexistovať s pozíciou toho istého jednotlivca alebo v triede námezdných robotníkov (proletariát), alebo v triede súkromne hospodáriacich malovýrobcov (stredná trieda), alebo v triede kapitalistov (buržoázia).

Posledná kombinácia (symbióza vykorisťovateľskej funkcie s fyzickou prácou) môže vyzerat extravagantne, najmä ak sme si navyklí ahistoricky spájať predstavu exploatujúcich tried s predstavou púhej záhaľčivosti.

Isteže, záhaľka ako výraz parazitizmu je stav, ku ktorému buržoázia od samého začiatku svojej existencie smeruje. Lenže to, čo sa objavuje ako vyústenie pohybu, nie je totožné s tým, čo nachádzame vo východisku. Začínajúci kapitalista disponuje príliš nepatrným kapitálom, aby sa mohol uvoľniť z bezprostredného pracovného procesu. Ako kapitalista už zamestnáva zopár námezdných robotníkov, velí im a zhra-

búva zisk, no popri nich a spolu s nimi aj sám „prikladá ruku k dielu“.

Marx v *Kapitáli* analyzuje rôzne historické typy príslušníka triedy kapitalistov, ilustrujúce ich údajmi zo spisu dr. Aikina z roku 1795 o manchesterskom priemysle. V *prvom období* boli manchesterski továrnici, aby sa uživil, nútení ťažko pracovať. Obohacovali sa okrádaním rodičov, ktorí im dávali svoje deti za učňov a museli za to platiť ťažké peniaze, pričom učni trpeli hladom. Na druhej strane priemerný zisk bol nízky a akumulácia vyžadovala veľkú sporivosť. Žili ako hromaditelia pokladu a zdaleka nespotebúvali ani len úroky zo svojho kapitálu. V *druhom období* začali si hromadiť malé imania, no pracovali práve tak ťažko ako predtým, pretože bezprostredné vykorisťovanie práce, ako vie každý poháňač otrokov, stojí prácu, a aj ich život bol striedny ako predtým. V *treťom období* sa začal prepych. *Štvrté obdobie*, posledná tretina osemnásteho storočia, bolo už obdobie veľkého prepychu a márnotravnosti, opierajúcej sa o rozširovanie podnikov.¹⁵

Keď ide o modelové zobrazenie triedneho antagonizmu kapitalistickej spoločnosti, predpokladá sa, že trieda kapitalistov prekonala nižšie štádiá svojho vývinu a vystupuje v teoreticky „čistej“ podobe. Takýmto „čistým“ typom kapitalistu je buržoa, ktorý sa už úplne uvoľnil z bezprostredného pracovného procesu, alebo jeho práca sa redukuje na výkon „vykorisťovateľských funkcií“. To sú funkcie, bez ktorých sa socialistická spoločnosť zaobíde a ktoré revolúcia bezpodmienečne odstraňuje. V oboch prípadoch sa dôchodok kapitalistu úplne kryje s tým, čo ekonómovia nazývajú „bezpracným ziskom“, či jednoducho „ziskom“.

Avšak prv než dialektika vývoja dospeje do tohto štádia, trieda kapitalistov, alebo jej časť, je silou ekonomických podmienok (nízky stupeň akumulácie kapitálu) nútená participovať v pracovnom procese, a to spočiatku vynakladaním fyzickej i duševnej práce, pozdejšie len výkonom určitých duševných funkcií. Máme na mysli ten okruh činností, nevyhnutnosť ktorých vyplýva z povahy samého pracovného procesu ne-

závisle od jeho ekonomickej formy. Ide o pracovné funkcie, ktoré sa zachovávajú aj po socialistickej revolúcii a z ktorých sa kapitalista pred revolúciou môže uvoľniť len tak, že ich prenesie, akonáhle mu to umožní dosiahnutý stupeň koncentrácie kapitálu, na námezdných robotníkov. Tu sa celkový dôchodok kapitalistu člení na zisk z kapitálu a na mzdu za použitie vlastnej pracovnej sily. Aby odlišil danú špecifickú formu „mzdy“ od normálnej mzdy proletára, Marx nazýva takto fungujúceho kapitalistu „námezným robotníkom, aj keď nie iného kapitalistu, ale svojho vlastného kapitálu“.¹⁶ Touto formuláciou vyjadruje rečou ekonómie fakt prechodnej, avšak v určitom štádiu reálne existujúcej symbiózy vykorisťovateľskej a pracovnej funkcie u jedného a toho istého individua. Je to vynikajúci príklad Marxovej schopnosti aplikovať dialektickú metódu na rozbor historických javov, bez ktorej by nebolo možné pochopiť imanentný pohyb triedy kapitalistov z fázy dejinného oprávnenia do fázy spoločenského parazitizmu.

Prirodzene, keď hovorím o možnej symbióze fyzickej práce s vykorisťovateľskou funkciou kapitalistického podnikateľa, neupadám do ilúzie, že sa táto forma buržoa vyskytovala azda len v osemnástom storočí. Tento typ sa znovu a znovu reprodukuje aj vo vyšších štádiách kapitalizmu. Každý kapitalistický parvenu — hovorí Marx — prekonáva individuálne historické začiatky kapitalistického spôsobu výroby.¹⁷ Platí to do tých čias, kým socialistická revolúcia neodoberie súkromne hospodáriacim malovýrobcom možnosť povznášať sa do triedy kapitalistických podnikateľov.

Tým môžeme pokladať rozbor vzťahu medzi profesiami fyzickej práce a triednou štruktúrou kapitalizmu za vyčerpaný. Ukázalo sa, že z pojmu fyzickej práce nevyplýva, že by jej nositelia museli nevyhnutne náležať k tej alebo onej spoločenskej triede. Otázku, aká je skutočná triedna pozícia predstaviteľa fyzickej práce, treba určiť na základe osobitnej analýzy.

Nemalo by byť samozrejmé, že analogický postup treba uplatniť aj pri skúmaní vzťahu medzi duševnými pracovníkmi (inteligenciou) a spoločenskými triedami?

¹⁵ Marx. K.: *Kapitál I.* Bratislava, SVPL 1955, s. 629.
¹⁶ Marx. K.: *Teória o nadhodnote I.* Bratislava, SVPL 1960, s. 93.

¹⁷ Marx. K.: *Kapitál I.* Bratislava, SVPL 1955, s. 628.

Keď výroky tvorcov marxizmu o inteligencii študujeme nepredpojato, keď k týmto výrobkom nepristupujeme s nejakou vlastnou utkvелou predstavou, pre ktorú hľadáme autoritu a potvrdenie, ľahko zistíme, že ich postup nebol iný a že iný postup by nebol ani primeraný. A predsa medzi súčasnými autormi, ktorí sa touto problematikou zapodieľajú, jestvujú neuveriteľné názorové rozdiely.

Často sa možno stretnúť s takouto formou úsudku: „Keďže marxizmus nepokladá inteligenciu za spoločenskú triedu, treba odmietnuť všetky pokusy prepašovať ju do tej alebo inej triedy. Nech si len ostane tam, kam svojou povahou patrí, t. j. v osobitnej spoločenskej skupine, t. j. mimo tried“.

Premisa „Marxizmus nepokladá inteligenciu za spoločenskú triedu“ je úplne správna. Je správna z toho istého dôvodu, pre ktorý odmietame pokladať za triedu skupinu fyzicky pracujúcich, skupinu roľníkov za kapitalizmu, skupinu vieriach. žien atď. No ako možno z tejto správnej premisy vyvodiť záver, že inteligencia (ak máme na mysli triednu spoločnosť) stojí mimo tried? Že jej príslušníci zaujímajú síce postavenie v profesionálnej štruktúre, ale akýmsi zázrakom prišli o svoje triedne charakteristiky? Nie je vari celý vtíp v tom, že sme najprv na základe príslušného kritéria „povyberali“ z jednotlivých spoločenských tried ich inteligentské vrstvy, poznášali tieto vrstvy na jednu kopu a teraz, keď ich tam máme vrátiť, nechápavo krútime hlavou, lebo sa nijako nevieme rozpamätať na svoju pôvodnú abstrahujúcu činnosť?

Lež problém bude asi i vážnejší! Kým napr. o skupine žien, ktorú pojmovo tvoríme analogickým spôsobom, by si sotva trúfal niekto povedať, že má ostať v priestore „mimo tried“, o inteligencii sa to tvrdí dosť bežne, ba zhladávajú sa pre to aj argumenty. Ani čo by tu teoretik filantropicky vychádzal v ústrety sebaklamu duševne produkujúceho malovýrobcu o svojom akoby netriednom charaktere, o svojom postavení údajne „nad“ triedami a „mimo“ tried. Samozrejme, pre príslušníka inteligencie, ktorý skoncoval s touto ilú-

ziou, musí znieť nanajvýš čudne aj teória, ktorá danú ilúziu reflektuje a posväcuje.

Stručne povedané, ak sa za kapitalizmu môže funkcia fyzickej práce kombinovať s proletárskym, maloburžoáznym i buržoáznym triednym postavením, to isté platí aj o duševnej práci a jej subjektoch. Ostatne, Lenin už na začiatku dvadsiateho storočia jasne vyložil túto otázku v polemike s intelektuálmi z tábora maloburžoázných ruských „sociálnych revolucionárov“.

„Proti Marxovmu učeniu o jedinej názoraj revolučnej triede súčasnej spoločnosti“ — konštatoval Lenin — „vzdvihujú eseri trojicu ‚inteligencia, proletariát a roľníctvo‘, čím dokazujú, že majú pojmy beznádejne popletené. Ak staviate inteligenciu proti proletariátu a roľníctvu — teda rozumiete ňou určitú sociálnu vrstvu, skupinu ľudí, zaujímajúcich takisto určité sociálne postavenie, ako je určité sociálne postavenie námezdnych robotníkov a roľníkov. Avšak ruská inteligencia ako taká vrstva je práve buržoáznou a maloburžoáznou inteligenciou... Ak však hovoríte o tých inteligentoch, ktorí ešte nezaujali nijaké sociálne postavenie alebo ich už život vyšinul z ich normálneho postavenia a prechádzajú na stranu proletariátu, potom je úplne nezmyselné stavať túto inteligenciu proti proletariátu. Proletariát, ako aj každá iná trieda súčasnej spoločnosti, si nielen utvára svoju vlastnú inteligenciu, ale si aj získava stúpencov spomedzi všetkých vzdelaných ľudí“.¹⁸

Za čo vlastne Lenin kritizuje ruských eserov? Evidentne za to, že eklekticky kladú vedľa seba skupiny formované na základe profesionálnych kritérií (inteligencia, roľníctvo) a skupiny formované na základe triednych kritérií (proletariát). V tejto praktike eserov „hádzať do jedného vreca... inteligenciu, proletariát a roľníctvo“ videl Lenin „bezideovosť a bezzásadovosť“, ktoré „vedú v praxi k revolučnému avanturizmu“.¹⁹ Za rovnaký teoretický chaos kritizoval pozdejšie aj menševickú *Iskru*.

Svoju úvahu som začal „ricardovskou otázkou“. Zaujímalo ma, ako dôsledne či nedôsledne aplikujú jednotliví autori všeobecne prijímanú Leninovu definíciu inteligencie na riešenie niektorých špeciálnych

¹⁸ Lenin, V. I.: *Spisy* 6. Bratislava, SVPL 1957, s. 173.

¹⁹ Lenin, V. I.: *Spisy* 6. Bratislava, SVPL 1957, s. 185.

problémov. Ani zďaleka sa mi nepodarilo vyčerpať tému v plnom rozsahu. Takýto cieľ som si ani nekládol. Išlo mi skôr o to, ukázať, že „ricardovská otázka“ má vo vede, aj v sociológii, permanentne aktuálny význam. Najmä v takých problémových oblastiach, kde sa názory na vec stále ešte vyhrávajú a často križia.

Резюме

Рошко Р.: К методологическим вопросам исследования интеллигенции

Это рассуждение прочитал автор на встрече чехословацких и польских социологов, которое состоялось в дни 25—28 апреля 1973 г. в Яблонне при Варшаве. Он исходит из того, что среди марксистских авторов все встречаются различия во взглядах на важные вопросы положения и развития интеллигенции в социально-классовых структурах. Об этом свидетельствует дискуссия об отношении интеллигенции к общественным классам, но также и расхождения в определении времени появления интеллигенции. Напр., в чехословацкой публицистике последних двух десятилетий появление интеллигенции связывалось один раз с рабовладельческим, второй раз с феодальным, в третий раз даже с капиталистическим общественным строем.

Автор спрашивает о причинах этих разногласий и пытается идентифицировать их при помощи т. наз. метода «Рикардо». Это прием, который — стремясь преодолеть внутренние противоречия системы политической экономии Смита — использовал Рикардо, как об этом упоминает Карл Маркс в труде Теории о прибавочной стоимости. «Вопрос Рикардо» в своем применении гласит: «Есть ли источником установленных различий во взглядах разные исходные дефиниции интеллигенции, или эти различия возникают вопреки однообразности исходного положения?» Автор обнаружил, что даже самые противоречащие тексты об интеллигенции формально примыкают к определению интеллигенции Лениным как группы людей, занимающихся в обществе умственным — в отличие от физического — трудом. Если, таким образом, при определении времени появления интеллигенции отсутствует единство взглядов, то это должно быть результатом волюнтаристской интерпретации ленинского определения. Кроме того автор выражает свое удивление над тем, почему появление и существование интеллигенции не кладут в доклассовое общество, когда ведь Маркс в первом томе Капитала приводит хотя бы семь профессий интеллигентов в связи с анализом структур первобытных индийских общин?

Под разноречивым взглядом на появление интеллигенции видимо скрывается хаотичность представлений о характере этой группы. Определенную роль здесь играет этимология, именно то, что термин интеллигенция, очень часто встречающийся в произведении Ленина, не у-

потребляли основоположники марксизма. Другой причиной является самопроизвольная склонность в определении интеллигенции Лениным видеть образец классической дефиниции, хотя Ленин ограничивается констатированием, что группа, называемая интеллигенцией, присваивают ряд других названий, напр. «представители умственного труда», «все образованные люди» и т. п. Исключительно серьезным источником запутанности вопроса автор, однако, считает имеющую два значения категорию разделения труда и стремление заменить ее различные смысловые стороны. Этому вопросу он уделяет основное внимание.

Как известно, кроме категории труда к опорным столбам классической буржуазной экономической науки принадлежала также категория разделения труда. Адам Смит и другие экономисты считают разделение труда неотделимой от частного обмена и частной собственности. Маркс в своих трудах с 40-ых гг. XIX века еще принимает эту аксиому, но он выводит из нее заключения против частной собственности. Естественно, если частный обмен и разделение труда он считает тождественными выражениями (смотри Немецкую идеологию), то вместе с устранением частной собственности он постулирует также устранение разделения труда.

Только в следующем десятилетии (К критике политической экономии) он опровергает саму аксиому о неотделимости разделения труда и частной собственности. На это оказали положительное влияние последние открытия о доцивилизационном периоде истории, которые показали, что разделение труда может существовать также на базе обширного землевладения (Перу, индийская община и т. п.). На этой основе Маркс уточняет свое отношение к разделению труда тем, что он открывает в нем две стороны. Одна из них связана с профессиональной структурой (аспект производительных сил), вторая с расколом общества на антагонистические классы (аспект экономических отношений). Это имеет значение при учете как прошлого, так и будущего разделения труда.

Отделимость профессиональной структуры от классовой в разделении труда имеет принципиальное значение для правильного марксистского понимания проблематики интеллигенции. Если профессиональная структура является результатом отвлечения от классовой структуры, тогда действительно, что также при определении групп, занимающихся физическим и умственным трудом, она предварительно отвлекает от их более близкого классового определения. Следующий шаг безусловно должен состоять в том, что мы задаем себя вопросом, какова их классовая характеристика. Этот методологический принцип распространяется на оба вида деятельности, т. е. также на профессии умственного труда, носителями которых является интеллигенция. Предпосылка, что интеллигенция составляет группу «вне» классов, поскольку она определяется профессиональным признаком, является сепитической, которая удовлетворяет представлению мелкобуржуазного интеллигента при капита-

лизме. Автор показывает, как некомпromиссно выступал Ленин против такой софистики в интерпретации русских эсеров и меньшевиков, которые в противоречии с марксизмом «свалили в одну кучу» классовые группы (пролетариат) и профессиональные группы (крестьянство, интеллигенцию).

Summary

Roško R.: On Methodological Questions in Studying the Intelligentsia

This contribution was presented by the author on the Conference of Czech and Polish sociologists held on April 25th — 28th, 1973, at Jablonna near Warsaw. It discusses the fact that Marxist authors continue to differ in their opinions concerning relevant issues of the position and development of the intelligentsia in social-class structures. Discussions on the relation of the intelligentsia to social classes, as well as discrepancies in determining the time of the intelligentsia's rise provide evidence for this fact. For example, in the materials published in Czechoslovakia in the past two decades, the rise of the intelligentsia was connected sometimes with the slave system, sometimes with the feudal system, and sometimes even with the capitalist system.

The author is interested in the causes of these discrepancies and tries to identify them by means of the so-called „Ricardo method“. This — as was pointed out by Marx in his Theories of Surplus Value — is a procedure used by Ricardo in his attempts at overcoming the inner contradictions of Smith's system of political economy. The application of „Ricardo's problem“ runs as follows: „Can the various basic definitions of the intelligentsia be the source of the ascertained differences in opinion, or do these differences arise in spite of the uniformity of the starting-points?“ The author found that even most antagonistic texts about the intelligentsia formally acknowledge Lenin's definition of the intelligentsia as a group of people who, in society, are engaged in brainwork in contrast to manual work. If, then, there is no unity in determining the time of the rise of the intelligentsia, this must be due to a voluntaristic interpretation of Lenin's definition. Moreover, the author is wondering why the rise and the existence of the intelligentsia are not located in the pre-class society, since Marx, in the first volume of his „Capital“, mentions at least seven professions indisputably linked with the intelligentsia in connection with his analysis of the structure of primitive Indian communities.

The discrepancies in opinions about the rise of the intelligentsia evidently manifest the underlying chaos of ideas concerning the nature of the group. Etymology plays a certain role here — particularly the fact that the term intelligentsia, appearing very frequently in Lenin's work, was not used by the founders of Marxism. A further cause is the spontaneous

tendency to regard Lenin's definition of the intelligentsia as a type of classic definition, although, in fact, Lenin limited himself to state that the group he called intelligentsia has a great number of other designations, e. g. „representatives of brainwork“, „all intellectuals“, etc. The ambiguousness of the category „division of labour“ and the tendency to mistake the different aspects of its meaning are considered by the author as an extraordinarily serious source of confusion. He devotes special attention to this problem.

As is known, the category of the division of labour belonged — besides the category of work — to the pillars of the classic bourgeois economic science. Adam Smith and other economists regarded the division of labour as inseparable from private exchange and private ownership. In his works of the forties of the nineteenth century, Marx still accepts this axiom from which, however, he draws conclusions against private ownership. Naturally, since he regards private exchange and the division of labour as identical expressions (see „German Ideology“), he postulates — together with the elimination of private ownership — also the abolition of the division of labour.

It was not before the following decade („To the Criticism of Political Economy“) that he refuted the axiom itself of the inseparability of the division of labour and private ownership. This was due particularly to recent discoveries concerning the pre-civilization era of history: these showed that the division of labour may exist even on the basis of common land ownership (Peru, Indian communities, etc.). On this basis, Marx defines his attitudes to the division of labour with more precision, having discovered its two aspects. One of these is related to the professional structure (the viewpoint of production forces), and the other to the division of society into antagonistic classes (the viewpoint of economic relations). This is relevant for both the past and the future of the division of labour.

The separability of the professional structure from the class structure in the division of labour is of fundamental significance for the correct Marxist-Leninist conception of the problems of the intelligentsia. If the professional structure is the result of abstracting from the class structure, then it holds that even in defining the groups of manual workers and brainworkers, we preliminarily abstract from their closer class determination. Our further step necessarily and unconditionally lies in putting the question as to the character of their class characterization. The presumption that the intelligentsia, being defined by a professional variable, constitutes a group outside the classes, is a sophism conformable to the ideas of a petty bourgeois intellectual in capitalism. The author shows how uncompromisingly Lenin stood up against such sophistry of Russian Esers and Mensheviks who, contrary to Marxism, did not distinguish between class groups (proletariat) and professional groups (peasantry, intelligentsia).